"विष्णुः प्रसादितो यत्र समुद्रो बड़वामुखः ॥"
कूर्म्मस्य दक्षिणकुक्षिस्थजनपदविशेषः । यथा, मार्कण्डेये । ५८ । ३० ।
"कूर्म्मस्य दक्षिणे कुक्षौ बाह्यपादस्तथापरम् ।
काम्बोजाः पह्लवाश्चैव तथैव बड़वामुखाः ॥")
वटिकौषधविशेषः । यथा,—
"शुद्धसूतं समं गन्धं स्वस्वतात्राभ्रटङ्कणम् ।
सामुद्रञ्च यवक्षारं स्वर्ज्जिसैन्धवनागरम् ॥
अपामार्गस्य च क्षारं पलाशश्रवणस्य च ।
प्रत्येकं सूततुल्यं स्यादम्लयोगेन मर्द्दयेत् ॥
हस्तिशुण्डीद्रवैश्चाग्नौ मर्द्दयित्वा पुटेल्लघु ॥
माषमात्रः प्रदातव्यो रसोऽयं बड़वामुखः ।
ग्रहणीं विविधां हन्ति संग्रहग्रहणीं ज्वरम् ॥
इति बड़वामुखो रसः ॥"
इति वैद्यकरसेन्द्रसारसंग्रहे ग्रहण्यधिकारे ॥)

ब(व)ड़वासुतौ, पुं, (बड़वाया घोटकीरूपायाः त्वष्टृसुतायाः संज्ञायाः सुतौ ।) अश्विनीकुमारौ । यथा, हेमचन्द्रः ।
"स्वर्वैद्यावश्विनीपुत्त्रावश्विनौ बड़वासुतौ ॥"
(तयोरुत्पत्तिकथा यथा, हरिवंशे ।९।४६—५३।
"गच्छ देव ! निजां भार्य्यां कुरु चरति सोत्तरान् ।
बड़वारूपमास्थाय वने चरति शाद्वले ॥
स तथा रूपमास्थाय स्वभार्य्यारूपलीलया ।
ददर्श योगमास्थाय स्वां भार्य्यां बड़वां ततः ॥
अधृष्यां सर्व्वभूतानां तपसा नियमेन च ।
बड़वावपुषा राजंश्चरन्तीमकुतोभयाम् ॥
सोऽश्वरूपेण भगवांस्तां मुखे समभावयत् ॥
मैथुनाय विचेष्टन्ती परपुरुषशङ्कया ।
सा तन्निरवमच्छुक्रं नासिकायां विवस्वतः ॥
देवौ तस्यामजायेतामश्विनौ भिषजां वरौ ।
नासत्यश्चैव दस्रश्च स्तुतौ द्वावश्विनाविति ॥")

ब(व)ड़वाहृतः, पुं, (बड़वया दास्या हृतः ।) बड़वाहृतः । पञ्चदशदासान्तर्गतदासविशेषः । यथा, बड़वागृहदासी तया हृतस्तल्लोभेन तामुद्वाह्य दासत्वेन प्रविष्टः । इति मिताक्षरा ॥

बड़िशं, क्ली, (बलिनो मत्स्यान् श्यति नाशयतीति । शो+कः । लस्य ड़त्वम् ।) मत्स्यधरणार्थं वक्रलौहकण्टकविशेषः । बँड़शी इति भाषा । तत्पर्य्यायः । मत्स्यवेधनम् २ इत्यमरः । १।१०।१६ ॥ बलिशम् ३ बड़िशी ४ बड़िशा ५ । इति भरतः ॥ बलिशी ६ मत्स्यवेधनी ७ । इति तट्टिकान्तरम् ॥ बलिसी ८ बलिसम् ९ वरिशी १० बलिशिः ११ । इति शब्दरत्नावली ॥ मत्स्यभेदनम् १२ । इति जटाधरः ॥ (यथा, महाभारते । १ । २८ । १० ।
"यस्ते कण्ठमनुप्राप्तो निगीर्णं बड़िशं यथा ।
दहेदङ्गारवत् पुत्त्र ! तं विद्यात् ब्राह्मणर्षभम् ॥")

बड़िशी, स्त्री, (बड़िश+गौरादित्वात् ङीष् ।) बड़िशम् । इति शब्दरत्नावली ॥

बण, शब्दे । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (भ्वा० पर०-अक०-सेट् ।) बणति । इति दुर्गादासः ॥

बणः, पुं, (बणनमिति । बण+अप् ।) शब्दः । इत्यमरटीकायां रमानाथः ॥

ब(व)णिक्, [ज्] पुं, (पणते क्रयविक्रयादिना व्यवहरतीति । पण+"पणेरिज्यादेश्च वः ।" उणा० २ । ७० । इति इजिः पस्य च वः ।) क्रयविक्रयकर्त्ता । वाणिज्यकारकः । तत्पर्य्यायः । वैदेहकः २ सार्थवाहः ३ नैगमः ४ वणिजः ५ पण्याजीवः ६ आपणिकः ७ क्रयविक्रयिकः ८ । इत्यमरः ।२।९।७८ ॥ वैदेहः ९ विदेहः १० वाणिजः ११ वाणिजिकः १२ क्रायिकः १३ विक्रयिकः १४ । इति भरतादयः ॥ वाणिजकः १५ वाणिज्यकारः १६ । इति शब्दरत्नावली ॥ (यथा, माघे । १२ । २६ ।
"स्थाणौ निषङ्गिण्यनसि क्षणात्पुरः
शुशोच लाभाय कृतक्रयो वणिक् ॥")
करणान्तरम् । इति मेदिनी । जे, २६ ॥ वेशः । इति राजनिर्घण्टः ॥ (वाणिज्ये अधिकारादेवास्य तथात्वम् ॥ करणविशेषः । यथा, बृहत्संहितायाम् । ९९ । ७ ।
"कृषिबीजगृहाश्रयजानि गरे
वणिजिध्रुवकार्य्यवणिग्युतयः ॥")

ब(व)णिक्, [ज्] स्त्री, (पण्यते व्यवह्रियते इति । पण+इजि । पस्य वः । अभिधानात् स्त्रीत्वम् ।) वाणिज्यम् । इति मेदिनी । गे, २६ ॥

ब(व)णिग्बन्धुः, पुं, (वणिजः पण्याजीवस्य बन्धुर्हितत्वात् ।) नीलीवृक्षः । इति शब्दचन्द्रिका ॥

वणिग्भावः, पुं, (वणिजो भावः ।) वाणिज्यम् । वणिजां धर्म्मः । तत्पर्य्यायः । सत्यानृतम् २ । इत्यमरः ॥ वाणिज्यम् ३ वाणिज्या ४ वणिक्पथः ५ । इति जटाधरः ॥ वणिज्यम् ६ । इति शब्दरत्नावली ॥

ब(व)णिग्वहः, पुं, (वहतीति । वह+अच् । वहः । वणिजां वाणिज्यद्रव्याणां वहः ।) उष्ट्रः । इति शब्दचन्द्रिका ॥

ब(व)णिजः, पुं, (वणिगेव । वणिज्+स्वार्थे अण् । अभिधानात् न वृद्धिः ।) वणिक् । इत्यमरः । २ । ९ । ७८ ॥ ववादीकादशकरणान्तर्गतषष्ठकरणम् । तज्जातफलं यथा, कोष्ठीप्रदीपे ।
"प्राज्ञः कृतज्ञो गुणवान् गुणज्ञो
वणिग्जनप्राप्तमनोरथः स्यात् ।
यस्य प्रसूतौ वणिजाभिधानं
भाग्यप्रधानं करणं हि तस्य ॥"

ब(व)णिज्यं, क्ली, (वणिजो भावः कर्म्म वा । वणिज्+"दूतवणिग्भ्यां च ।" ५ । १ । १२६ । इत्यत्र काशिकोक्तेर्यः ।) वाणिज्यम् । इत्यमरभरतौ ॥ (यथा, मार्कण्डेये । ५० । ७६ ।
"त्रिभिः पूर्व्वगुणैर्युक्तं पाशुपाल्यवणिज्ययोः ॥")

वणिज्या, स्त्री, (वणिजां कर्म्म । वणिज्+य । टाप् । स्वभावात् स्त्रीलिङ्गोऽयम् ।) वाणिज्यम् । (यथा, कथासरित्सागरे । १३ । ३८ ।
"ततः स तत्पिता तेन तनयेन समं ययौ ।
द्वीपान्तरं कृपाशैलो वणिज्याव्यपदेशतः ॥")

बद, स्थैर्य्ये । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (भ्वा०-पर०-अक०-सेट् ।) बदति पर्व्वतः । अबादीत् अबदीत् । हसादेः सेम इत्यादिना वा दीर्घः । व्रजवदेत्यादौ दन्त्यादिवदेर्ग्रहणादिति प्राञ्चः । इति दुर्गादासः ॥

ब(व)दरं, क्ली, (बदति स्थिरीभवति छिन्नेऽपि पुनः प्ररोहतीति । बद+अर ।) सेविफलम् । इति राजनिर्घण्टः ॥ (पर्य्यायोऽस्य यथा,—
"सुषिप्रमाणं बदरं सेवं सिवितिकाफलम् ॥"
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे ॥)
कार्पासफलम् । कोलिफलम् । इति हेमचन्द्रः ॥ शृगालकोलिः । शियाकुल इति भाषा । बदति स्थिरीभवति छिन्नस्यापि पुनःप्ररोहणात् । बदरं वृक्षफलेऽपि क्लीवम् । इति भरतः ॥ तत्पर्य्यायः । घोण्टा २ । इत्यमरः ॥ गोपघोण्टा ३ । इति सुभूतिः ॥ हस्तिकोलिः ४ गोपघण्टी ५ बदरीच्छदा ६ शृगालकोलिः ७ कर्कन्धुः ८ । इति रत्नकोषः ॥ वादिरम् ९ । इति शब्दरत्नावली ॥ अस्य विवरणं कोलशब्दे द्रष्टव्यम् ॥*॥ बृहत्कोलिः । तत्पर्य्यायः । सौवीरम् २ । इति रत्नमाला ॥*॥ कोलिमात्रम् । तत्पर्य्यायः । कर्कन्धुः २ बदरी ३ कोलम् ४ फेनिलम् ५ कुवलम् ६ घोण्टा ७ सौवीरम् ८ अजाप्रिया ९ कुहा १० कोलिः ११ विषमः १२ भयकण्टकः १३ । इति भावप्रकाशः ॥ सौवीरकः १४ गुडफलः १५ वालेष्टः १६ फलशैशिरः १७ दृढ़बीजः १८ दृढफलः १९ कण्टकी २० वक्रकण्टकः २१ सुरसः २२ सुफलः २३ स्वच्छः २४ कर्कन्धूः २५ बदरः २६ कोला २७ कोली २८ कुवली २९ स्वादुफला ३० शम्बरखी ३१ पिच्छिला ३२ कुवलः ३३ । इति च शब्दरत्नावली ॥ (यथा, भागवते । ४ । ८ । ७२ ।
"त्रिरात्रान्ते त्रिरात्रान्ते कपित्थबदराशनः ।
आत्मवृत्त्यनुसारेण मासं निन्येऽर्च्चयन् हरिम् ॥")
अस्य गुणाः । मधुरत्वम् । कषायत्वम् । अम्लत्वञ्च ॥ परिपक्वस्य तस्य गुणाः । मधुराम्लत्वम् । उष्णत्वम् । कफकारित्वम् । पवनातिसाररक्तश्रमशोषार्त्तिविनाशित्वम् । रुच्यत्वञ्च । इति राजनिर्घण्टः ॥ राजबदरभूबदरलघुबदराणां पर्य्यायगुणास्तत्तच्छब्दे द्रष्टव्याः ॥*॥ अथ बदरविशेषाणां लक्षणानि गुणाश्च ।
"पच्यमानं सुमधुरं सौवीरं बदरं महत् ।
सौवीरं बदरं शीतं भेदनं गुरु शुक्रलम् ॥
बृंहणं पित्तदाहास्रक्षयतृष्णानिवारणम् ।*।
सौवीराल्लघु संपक्वं मधुरं कोलमुच्यते ॥
कोलन्तु बदरं ग्राहि रुच्यमुष्णञ्च वातनुत् ।
कफपित्तकरञ्चापि गुरु सारकमीरितम् ॥*॥
कर्कन्धुः क्षुद्रबदरं कथितं पूर्व्वसूरिभिः ।
अम्लं स्यात् क्षुद्रबदरं कषायं मधुरं मनाक् ॥
स्निग्धं गुरु च तिक्तञ्च वातपित्तापहं स्मृतम् ।
शुष्कं भेद्यग्निकृत् सर्व्वं लघु तृष्णाक्लमास्रजित् ॥"
इति भावप्रकाशः ॥